
I Korintiërs 11:2-16 ontsluit in Nederlandse Bijbelvertalingen?

André Kamphuis

I Korintiërs 11:2-16, het gedeelte over de hoofdbedekking in de christelijke samenkomst, wordt wel als een van de moeilijkste passages uit het Nieuwe Testament beschouwd. De weergave van dit gedeelte in de Statenvertaling (SV), Groot Nieuws Bijbel (GNB) en De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) levert de lezer een verwarrend beeld op.

Volgens de SV moet een vrouw een hoofdbedekking dragen omdat zij onder de macht van een man staat, dus als een teken van haar onderdanigheid. Volgens de GNB hoeft een vrouw helemaal geen hoofdbedekking te dragen, omdat haar haar al fungeert als een bedekking. En de manier waarop de NBV vers 10 heeft weergegeven ('daarom moet een vrouw zeggenschap over haar hoofd hebben'), lijkt het tegenovergestelde te zeggen van hetzelfde vers in alle andere Nederlandse bijbelvertalingen. De meeste tegenstrijdigheden worden veroorzaakt door de complexiteit van Paulus' argumentatie. In dit artikel¹ concentreer ik mij op de exegese achter drie specifieke vertaalkeuzes en op de manier waarop deze verbonden zijn met het vertaaldoel en de functie van een bijbelvertaling.²

Vertalen is kiezen, maar dan wel uit mogelijkheden die de grondteksten zelf aanreiken. Exegese is het vertrekpunt voor het vertaalproces, maar ook binnen het exegetisch raamwerk moet nog steeds gekozen worden. De totaalexegese van een perikoop heeft gevolgen voor de vertaling van kleinere teksteenheden. Daarom geef ik eerst een samenvatting van mijn onderzoek naar de inhoud en achtergrond van Paulus' voorschriften over de hoofdbedekking in 1 Korintiërs 11:2-16.

Argumentatie

Na het compliment in vers 2 formuleert Paulus in vers 3 zijn vertrekpunt voor het betoog: iedereen heeft een ‘hoofd’, zowel de man als de vrouw. In de hierop volgende verzen (4-6) maakt hij duidelijk dat wat iemand met zijn fysieke hoofd doet gevolgen heeft voor iemands metaforische hoofd. Een man maakt zijn hoofd, Christus, te schande als hij met bedekt hoofd bidt of profeteert. Een vrouw maakt haar hoofd, de man, te schande als zij met onbedekt hoofd bidt of profeteert. Paulus zet een onbedekt hoofd op één lijn met een kaalgeschoren hoofd.

In de verzen 7-12 redeneert Paulus vanuit de scheppingsverhalen uit Genesis 1 en 2. Hiermee maakt hij duidelijk dat de man de glorie van God weerspiegelt en de vrouw de glorie van de man (al betekent dit geen ontkenning van het feit dat ook de vrouw Gods glorie uitstraalt). Een vrouw kan alleen Gods glorie manifesteren als zij tegelijkertijd haar man blijft eren. Dit doet zij blijkbaar niet als zij zonder hoofdbedekking bidt of profeteert. Paulus wil zijn lezers dezelfde conclusie laten trekken door te verwijzen naar wat door iedereen als vanzelfsprekend ervaren wordt: dat het voor een vrouw sierlijk is om lang haar te dragen, maar dat dit voor een man een schande zou zijn. Paulus wil hiermee zeggen dat het sierlijke haar van de vrouw er gewoon om vraagt bedekt te worden in de samenkomst. Tot slot verwijst hij naar de algemene praktijk in andere gemeenten waar het dragen van een hoofdbedekking door vrouwen vanzelfsprekend blijkt te zijn.

Achtergrond en intentie van voorschriften

Om de achtergrond van Paulus' voorschriften omtrent de hoofdbedekking beter te begrijpen, moeten we weten hoe de hoofdbedekking functioneerde in de Romeinse cultuur (publiek en cultus) van Korinte in Paulus' dagen. Een korte schets.

In Paulus' dagen was het niet gebruikelijk dat mannen in het openbare leven hun hoofd bedekten. Er zijn echter veel aanwijzingen dat mannen in de Romeinse cultus wel een liturgische hoofdbedekking droegen (*capite velato*): een man trok het bovenste deel van zijn toga over een deel van zijn hoofd. Wanneer hij binnen een vergelijkbare context (bijv. een christelijke samenkomst) zijn hoofd bedekte, zou dit ongetwijfeld geassocieerd worden met de Romeinse offerrituelen. Hierdoor zou hij zijn ‘hoofd’ Christus te schande kunnen maken. Bovendien toonde een man zijn respect voor een meerdere door zijn hoofd ontbloot te laten. Het nalaten hiervan zou beledigend zijn.

Van ingetogen getrouwde vrouwen werd daarentegen verwacht dat zij hun haar bedekten, hetzij door een deel van hun *palla* hetzij door een losse sluier. Dit gold overigens alleen in het publieke leven, binnenshuis

was een hoofdbedekking niet nodig. Met een hoofdbedekking liet een vrouw zien dat zij niet meer ‘beschikbaar’ was (ongetrouwde vrouwen en weduwen hoefden hun hoofd buitenshuis niet te bedekken). Een getrouwde vrouw die haar haar open en bloot liet zien, toonde geen respect voor haar man en dit kon seksuele implicaties hebben. Vandaar dat Paulus een onbedekt hoofd in vers 6 op één lijn stelt met een kaalgeschoren hoofd; dat was nl. een teken van ontrouw.

Dat vrouwen in de gemeente van Korinte hun hoofd onbedekt lieten, valt wel te begrijpen. De gemeente kwam samen in privé-huizen en men noemde elkaar broeder en zuster. Men voelde zich hier eerder thuis (waar een hoofdbedekking niet nodig was) dan in het openbare leven. Niettemin benadrukt Paulus dat het dragen van een hoofdbedekking voor vrouwen noodzakelijk is. Volgens Paulus wordt de man niet geëerd (maar juist te schande gemaakt) als een vrouw haar hoofd onbedekt liet. Ze liet daarmee de vertrouwde symbolische uitdrukking van haar verbondenheid met haar man achterwege. Daarnaast zou een vrouw die haar haar ‘open en bloot’ aan andere mannen liet zien, hun aandacht afleiden van waar het in de samenkomsten om ging. Voor nieuwe bezoekers zou de suggestie van een losbandige sekte niet denkbeeldig zijn. Het is niet gezegd dat vrouwen die zonder hoofdbedekking baden en profeteerden bovenstaande associaties wilden oproepen, maar Paulus maakt zich sterk voor opbouwende samenkomsten.

Focus in vertalingen

De meeste vertalingen gebruiken perikoopopschriften waarin het thema of de kern van een perikoop kort wordt aangeduid. De NBV drukt met het opschrift ‘de hoofdbedekking van de vrouw’ uit dat het Paulus (vooral) gaat om de hoofdbedekking van vrouwen. De GNB focust met het opschrift ‘de verhouding tussen God, Christus, man en vrouw’ niet op de hoofdbedekking, maar op de achterliggende betekenis ervan. De SV heeft in de oorspronkelijke uitgaven geen perikoopopschriften maar inleidingen. In de inleiding op 1 Korintiërs 11 wordt de focus gelegd op de hoofdbedekking van zowel mannen als vrouwen.

Wanneer we de structuur van 1 Korintiërs 11:2-16 analyseren, valt op dat Paulus zich in zijn argumentatie vooral richt op de hoofdbedekking van vrouwen.³ Het door Paulus geschetste gedrag van mannen fungeert als achtergrond en contrast waarmee hij scherper kan benadrukken dat vrouwen hun hoofd moeten bedekken. Na een betoog waarin hij vaak refereert aan socioculturele waarden als ‘schande’ en ‘eer’, roept hij zijn lezers op zelf te beoordelen wat ‘passend’ is en wat men ‘behoort te doen’. De focus in het perikoopopschrift van de NBV valt hiermee exegetisch voldoende te legitimeren. De NBV geeft een sobere aanduiding van de

centrale problematiek en laat de interpretatie ervan aan de lezer zelf over. Als de GNB in het opschrift spreekt over ‘man en vrouw’, dan bedoelt men hier wel getrouwde mannen en vrouwen. In vers 3 vertaalt de GNB dat de man ‘het hoofd van *zijn* vrouw’ is. Deze kleine explicitering heeft grote gevolgen voor de interpretatie van het geheel van de perikoop. Vanuit taalkundig en cultuurhistorisch perspectief zijn er veel argumenten aan te dragen die het aannemelijk maken dat Paulus zich inderdaad richt op getrouwde vrouwen in relatie tot hun man, maar een exclusieve beperking hiertoe lijkt te ver te gaan.⁴ De kanttekeningen bij de SV richten zich ook vooral op echtgenoten, maar willen het hiertoe niet beperken. Dit lijkt exegetisch de meest verantwoorde keuze. Dat de SV de aanduiding van het thema algemeen houdt, dankt zij mede aan de nauwe aansluiting bij de vorm van de brontekst. De GNB wil de doelgroep, die niet (meer) met het kerkelijk taalgebruik vertrouwd is, in de vertaling helpen bij de interpretatie; in de NBV is men hiermee terughoudend, mede vanwege de doelgroep (geofende lezers). Ook in het perikoopopschrift van de GNB komt het specifieke vertaaldoeel uit, aangezien de centrale boodschap erin geformuleerd wordt. Exegetisch lijkt het opschrift verantwoord, al is het wat abstract. Het gaat Paulus in deze perikoop inderdaad om opbouwende samenkomsten waarin de verhoudingen tussen gemeenteleden goed zijn, waardoor de verhouding met God in stand blijft. De bredere context (1 Korintiërs 11-14) ondersteunt dit. De cruciale functie van vers 3 voor het hele betoog wordt in de GNB daarom met het perikoopopschrift goed weergegeven.

Vertaling vers 10

De vertaling en exegese van vers 10 wordt als een van de moeilijkste uit de hele brief beschouwd. Hoewel ieder woord op zichzelf te begrijpen valt, zorgt het verband waarin de woorden voorkomen voor grote interpretatieproblemen. In de vertalingen worden deze zichtbaar:

Grieks	<i>Dia touto opheilei he gunè exousian echein epi tès kefalès dia tous angelous.</i>
SV	Daarom moet de vrouw een macht op het hoofd hebben, om der engelen wil.
GNB	En als teken daarvan is de vrouw daarom verplicht iets op haar hoofd te dragen, met het oog op de engelen.
NBV	Daarom, en omwille van de engelen, moet een vrouw zeggenschap over haar hoofd hebben.

In de SV en de GNB wordt de Griekse frase *exousian echein epi tès kefalès* betrokken op een concrete hoofdbedekking die functioneert als een teken

van iets. In de NBV heeft het geen betrekking op een hoofdbedekking, maar wordt het opgevat als een idiomatische uitdrukking: ‘zeggen-schap hebben over’. Wordt in de kanttekeningen bij de SV vermeld dat het zou gaan om een teken van macht waaronder de vrouw staat, in de NBV blijkt het te gaan om een zeggenschap die de vrouw zelf uitoefent. De vertalingen lijken op dit punt een sterk afwijkende boodschap te geven.

Het is belangrijk om te weten of hier sprake is van een staande (idiomatische) uitdrukking. Mijns inziens is er overtuigend bewijs dat dit inderdaad het geval is. Overal waar de uitdrukking *exousian echein epi* in het NT voorkomt, wordt het gebruikt voor ‘macht hebben over’.⁵ Ook de kortere frase *exousia(n) epi* wordt in het NT uitsluitend gebruikt met de betekenis ‘macht over’ of ‘bevoegdheid over’.⁶ De woordcombinatie *exousian echein* komt in het NT veelvuldig voor, altijd met een actieve betekenis: ‘macht hebben’, ‘bevoegdheid hebben’ of ‘het recht hebben’.⁷ Dit is eveneens het geval met het gebruik van *exousia*: het is altijd een macht of bevoegdheid waarover het subject van de zin beschikt.⁸ Een vergelijkbaar gebruik hiervan vinden we in de *Septuaginta* en bij Philo en Josephus. De conclusie is dat we hier te maken hebben met een idiomatische uitdrukking: ‘zeggen-schap over het hoofd hebben/houden’. Het is echter de vraag of vers 10 met deze interpretatie nog een zinvolle plaats in het betoog inneemt. Mijns inziens is dat inderdaad het geval. Een vrouw moet haar hoofd bedekken tijdens het bidden en profeteren, omdat zij de ‘eer van de man’ is (vers 7). Als zij dat niet doet, maakt ze haar ‘hoofd’ te schande. Hiermee handelt zij niet in overeenstemming met wie zij in wezen is: ‘de eer van de man’. Binnen de samenkomst kan een vrouw de man alleen maar eren door haar hoofd bedekt te houden en zo – samen met hem als haar ‘hoofd’ – God te aanbidden. Daarom moet de vrouw de ‘controle’ over haar hoofd hebben en het haar niet onbedekt laten. Met deze interpretatie wordt recht gedaan aan de structuur van het betoog. Het is onmiskenbaar dat vers 10 is bedoeld als de antithese van vers 7. Paulus noemt de hoofdbedekking echter niet expliciet (en dat moeten we ook niet in bepaalde woorden lezen), maar spreekt de vrouw aan op haar verantwoordelijkheid (nl. om zelf haar hoofd onder controle te houden door het niet bloot te geven).

Mijns inziens heeft de NBV als enige vertaling de vorm en bedoeling van dit vers goed weergegeven, omdat er overtuigende argumenten zijn dat hier sprake is van een idiomatische uitdrukking. De vertaalkeuze van de SV is voor een belangrijk deel het gevolg van de vertaalmethode waarin de vormen van de brontekst zo nauwkeurig mogelijk weergegeven moeten worden, waardoor idiomatische uitdrukkingen veelal niet tot hun recht komen. De vertaalkeuze van de GNB is vooral door exegetische motieven

ingegeven (al geven de vertalers in een aantekening toe niet precies te weten waarom Paulus kiest voor de formulering ‘met het oog op de engelen’). Binnen de vertaalbenadering van de GNB zou daarom een andere keuze gemaakt kunnen worden, binnen de vertaalbenadering van de SV is dit lastig.

Wel of toch geen hoofdbedekking?

In vers 15 geeft Paulus het argument dat het lange haar voor de vrouw ‘een eer’ is. Hij trekt hier vervolgens de conclusie uit dat het haar van een vrouw *anti peribolaion* gegeven is. Er is in de exegetische literatuur veel discussie over de vraag hoe deze frase gelezen moet worden. Het voorzetsel *anti* betekent meestal ‘in plaats van’. Wanneer *anti* hier door Paulus met deze betekenis gebruikt wordt, dan zou dat betekenen dat het (lange) haar aan de vrouw gegeven is ‘in plaats van een bedekking.’ Dit zou inhouden dat een andere hoofdbedekking niet meer nodig is als een vrouw lang haar heeft, want het haar zelf is dan voldoende. Maar wanneer dit de betekenis van deze tekst is, zou Paulus’ hele betoog over een hoofdbedekking overbodig geweest zijn.

SV	...omdat het lange haar voor een deksel is gegeven?
GNB	Want voor de vrouw is lang haar bedoeld als een sluier.
NBV	Het haar van de vrouw is haar gegeven om een hoofdbedekking te dragen.

In de GNB functioneert het haar van een vrouw *als* een hoofdbedekking. In de SV en de NBV ‘vraagt’ het haar van een vrouw juist *om* een hoofdbedekking. De vertaalkeuze van de GNB is grammaticaal te verdedigen wanneer de uitdrukking op zichzelf wordt beschouwd. De context geeft echter sterke aanleiding om een andere keuze te maken. Het voorzetsel *anti* kent een breder gebruik dan alleen ‘in plaats van’. Het lexicon van Bauer noemt naast bovenstaande betekenis ook ‘net zoals’ (equivalent) en ‘voor’ (ten behoeve van).⁹ Dat we *anti* met één van deze betekenissen moeten interpreteren wordt gesuggereerd door het woord *peribolaion*. Een *peribolaion* is een kledingstuk dat een groot deel van het lichaam bedekt, zoals een mantel of *himation*. Er is geen enkel geval bekend waarin dit woord gebruikt wordt voor (lang) haar, het wordt alleen maar gebruikt voor een externe bedekking/kledingstuk. Of *anti* nu opgevat wordt als ‘net zoals’ (‘het haar is net zoals een hoofdbedekking gegeven’) of als ‘ten behoeve van’ (‘het haar is gegeven om een hoofdbedekking te dragen’), in beide gevallen wordt *peribolaion* als een kledingstuk opgevat en vormt het argument een logisch onderdeel van het betoog. Toch geeft de laatstgenoemde vertaling die *anti* opvat als ‘ten

behoefte van' de meest logische verklaring binnen het betoog. Het lange haar van de vrouw 'vraagt' erom bedekt te worden. Aangezien de 'natuur' (*fysis* als cultureel bepaalde vanzelfsprekendheid) het haar van een vrouw als 'sieraad' (*doxa*) beschouwt, zou een vrouw deze aanwijzing moeten volgen en haar 'sieraad' moeten verbergen. Dat dit zowel in het openbare leven als binnen de christelijke samenkomst van belang is, heb ik al eerder uiteengezet.

Mijns inziens doet de vertaalkeuze in de SV en NBV het meest recht aan de inhoudelijke consistentie van het betoog. Hoewel de vertaling van de GNB grammaticaal correct is, wordt hiermee de relevantie van Paulus' uitgebreide argumentatie onbegrijpelijk. Vanuit het grotere tekstgeheel valt daarom de voorkeur te geven aan de vertaalkeuzes in de SV en NBV.¹⁰ Toch had de NBV minder expliciet kunnen zijn in haar vertaalkeuze, een andere interpretatie wordt nu door de vertaling onmogelijk gemaakt.¹¹

Slot

Wanneer ik mij beperk tot de hierboven besproken vertaalkeuzes, doet de NBV het meest recht aan de intentie van Paulus' betoog. In de GNB belemmeren de discutabele vertaalkeuzes in de verzen 10 en 15 het zicht op de consistentie van het betoog. De weergave van vers 10 in de SV valt vanuit de vertaalbenadering te waarderen, maar staat exegetisch zwak. In ieder geval lijkt het erop dat verschillende vertalingen een tipje van de sluier hebben opgeheld!

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op het exegetisch hoofdstuk uit mijn afstudeerscriptie voor de masteropleiding Bible Translation aan de Vrije Universiteit: *1 Kor. 11:2-16 ontsluit in Nederlandse bijbelvertalingen? Een exegetische en vertaalkundige evaluatie van de vertaling van 1 Kor. 11:2-16 in de Statenvertaling, Groot Nieuws Bijbel en Nieuwe Bijbelvertaling* (Amsterdam juli 2007). De volledige tekst van de scriptie (met literatuurverwijzingen) is te downloaden op www.bijbelvertaalwerk.nl (links – downloadpagina).
- 2 Vertalingen met een verschillend vertaaldoel maken veelal verschillende vertaalkeuzes. De keuze om bovenstaande drie vertalingen te evalueren is onder meer ingegeven door de verschillende functie en doelgroep. De *Statenvertaling* (1637) was vooral bedoeld voor gebruik in de gereformeerde kerken waarin men de inspiratieleer zowel op de vorm als de inhoud van de bijbeltekst betrok. De *Groot Nieuws Bijbel* (1972-1996) wilde vooral een vertaling zijn voor rand- en buitenkerkelijken die niet (meer) met het kerkelijk taalgebruik vertrouwd zijn. De *Nieuwe Bijbelvertaling* (2004) beoogde een interconfessionele standaardvertaling van de Bijbel te zijn die tegelijkertijd ook een algemene cultuurhistorische functie zou vervullen. De drie vertalingen hebben dus een verschillende doelstelling. In

hoeverre deze doelstellingen gevolgen hebben voor concrete vertaalkeuzes kan blijken uit de bestudering van onderstaande vertaalkeuzes uit 1 Kor. 11:2-16.

- 3 Terwijl in vers 4 alleen gezegd wordt dat het voor een man schandelijk is om met een bedekt hoofd te bidden, wordt in vers 5 iets vergelijkbaars over de vrouw gezegd, maar dan mét een motivatie (*gar*, herhaald in vers 5b en 6) die uitloopt op de gebiedende vorm dat zij haar hoofd moet bedekken. De enige imperatief in deze perikoop ('laat zij zich bedekken') wordt aan de vrouw gegeven (vers 6). Als in vers 7 wordt ingezet met de gedachte dat de man 'het beeld en de eer van God' is, is dit een aanzet tot de uitspraak dat de vrouw de 'eer van de man' is. En het is deze uitspraak die verder wordt uitgewerkt in vers 7b-10. De conclusie die getrokken wordt uit het onderscheid tussen man en vrouw (vers 10), heeft weer alleen betrekking op de vrouw. En ook als Paulus de gemeente vraagt iets te beoordelen (vers 13), heeft dat alleen betrekking op de vrouw. Een dergelijke vraag m.b.t. de man ontbreekt. Tot slot, ook wat Paulus in de verzen 14-15 over de man zegt, leidt tot een discussie over de vrouw. Alleen wat hij over de vrouw zegt, gaat vergezeld van een uitleg (*oti*, immers).
- 4 Het Griekse *gunè* heeft betrekking op volwassen vrouwen, en de hoofddoek of sluier werd geassocieerd met iemands gehuwde status. Verder vertonen 1 Kor. 14:34-35 en Ef. 5:23 verschillende parallellen met onze perikoop en daar betreft het getrouwde vrouwen. Argumenten om het niet tot getrouwde vrouwen te beperken zijn dat in de verzen 4-5 duidelijk over 'iedere vrouw' (*pasa gunè*) gesproken wordt en dat de hoofddoek waarschijnlijk een breder gebruik kende dan alleen getrouwde vrouwen (zeker bij joodse christenen en oosterlingen). Aangezien het ongetrouwd zijn op huwbare leeftijd eerder uitzondering dan regel was, kunnen we de problematiek in deze perikoop op getrouwde mannen en vrouwen betrekken, maar zeker niet ertoe beperken.
- 5 Luc. 5:24 (*exousian echei epi tès ges*); Op. 11:6; 14:18; 16:9; 20:6.
- 6 Luc. 9:1; Op. 2:26; 6:8; 13:7; 22:14. De constructie *epe tès kefalès* kan wel gebruikt worden voor 'op het hoofd hebben' (Joh. 20:7), maar dan niet in combinatie met het werkwoord *echein*.
- 7 Mat. 7:29; 9:6; Marc. 1:22; 2:10; 3:15; Luc. 12:5; 19:17; Joh. 10:18; 19:10, 11; Hand. 9:14; Rom. 9:21; 1 Kor. 7:37; 9:4-6; 2 Tes. 3:9; Hebr. 13:10; Op. 9:3; 11:6; 14:8; 18:1 en 20:6.
- 8 Dit geldt voor vrijwel alle teksten in het NT, alleen in Luc. 7:8 en 23:7 gaat het om de 'macht' die door een ander wordt uitgeoefend. Deze wordt dan echter expliciet vermeld (23:7) of impliciet verondersteld (7:8).
- 9 W. Bauer, *Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Berlijn 1958, 145-146. Vgl. ook F. Blass u.a., *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1979, 169-170.
- 10 De vertaalkeuze in de *Herziene Statenvertaling* kan opvallend genoemd worden (vanwege het principe dat de SV hertaald zou worden en er geen onnodige exegetische wijzigingen doorgevoerd zouden worden): 'omdat het lange haar als

een bedekking aan haar gegeven is.' Deze aanpassing lijkt mij zowel vanuit exegetisch als vertaalkundig opzicht (gezien de beoogde doelgroep) onnodig en ongewenst.

- II Wanneer de vertalers gekozen hadden voor 'het haar van de vrouw is haar gegeven voor een hoofdbedekking', zouden zij hiermee op z'n minst enigszins ruimte gelaten hebben voor een andere exegeese.

A. Kamphuis MA studeerde bijbelvertalen (Bible Translation) aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en studeert nu theologie (Oude Testament) aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn.